

Un izvor istoric neglijat: Circularele școlare

Prof. univ.dr. NICOLAE BOCȘAN

Arhivele bănățene conservă o categorie de surse necunoscută în alte zone locuite de români în secolul al XIX-lea, care au aparținut Imperiului habsburgic: circularele școlare. Veritabile „porunci” ale autorităților școlare, locale sau provinciale, aceste documente reprezintă o sursă de prim rang pentru istoria învățământului românesc din Banat în tot secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Circularele s-au păstrat în registre separate, de regulă intitulate registre ale circularilor școlare, care s-au conservat la școală ca registre independente de circularele bisericesti¹. Spre deosebire de circularele bisericesti, expediate de episcopi pentru fiecare parohie, prin intermediul protopopilor, conservate foarte bine în registrele de circulare bisericesti, circularele școlare au fost introduse în Banat de directorii districtelor școlare, care comunicau în acest mod direct cu învățătorii. Până la anul 1862 statul austriac a numit directorii districtelor școlare, după confesiuni, cu acordul ierarhilor bisericilor respective. *Districtele școlare* au fost introduse în 1776, în cadrul reformei școlare inaugurată de Maria Theresia. *Ratio educationis* a prevăzut nouă districte școlare, reduse ulterior de Iosif al II-lea la cinci. Școlile bănățene au fost încorporate districtului școlar Oradea, care avea autoritate asupra școlilor naționale din comitatele Arad, Cenad, Bekes, Csongrad, Bihor, Szabolcs, Nagy Kunsag, extinsă apoi, după 1806, și asupra comitatelor Satu Mare, Maramureș, Ugocsa, Berg și Ungvar, după unificarea districtului Oradea cu districtul școlar Ungvar. Districtele școlare erau conduse de un director provincial sau districtual, care

¹ Am consultat numai registre de circulare provenite de la școli care au aparținut Episcopiei Caransebeș. Am identificat 398 de circulare din perioada 1817-1918, transcrise în următoarele registre de circulare școlare: Reșița Română (1817-1885), Agadici (1840-1869), Bocșa Montană (1874-1919), Vasiova (1854-1880), Răcăjdia (1821-1840), conservate la Direcția județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale; Ilidia (1869-1904), Tincova (1842-1843), păstrate la Muzeul Banatului Montan, Moravița (Ocna de Fier) (1819-1859), registru provenit din Banat, achiziționat de la G. Joandrea, la Biblioteca Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca, Colecții speciale, Colecția de documente, nr.1. O ediție a circularilor descoperite până în prezent, la Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Școală și comunitate în secolul XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2002, 496 p. Deoarece textele se repetă aproape în fiecare registru pentru anul respectiv, în continuare vom face trimitere numai la data circularii, nu și la registrele în care este consemnată, textul regăsindu-se în ediția menționată, în ordine cronologică.

avea în subordine un corp de inspectori². În fruntea școlilor de diferite confesiuni din Ungaria au fost numiți inspectori școlari regali. Pentru școlile ortodoxe din Ungaria a fost numit inspector regal Uroș Nestorovici, desemnat în fruntea Deputăției școlilor naționale ortodoxe, sub jurisdicția căreia se aflau școlile ortodoxe din districtul școlar Oradea. Deși s-a menținut caracterul confesional al școlilor, statul avea un control total asupra școlilor ortodoxe, chiar dacă ierarhia era mereu informată sau consultată în legătură cu problemele școlare. Prin intermediul inspectorilor regali și a directorilor districtuali, Consiliul Locumtenențial și comitatele controlau riguros școlile diferitelor confesiuni. În pofida subordonării față de Deputația școlilor ortodoxe, școlile din Banat au trimis rapoarte sistematic directorului districtului școlar Oradea, la care au fost arondate.

Districtele școlare aveau ca subdiviziuni provinciale *cercurile*. Inițial, Banatul a format un singur cerc, având în frunte ca inspectori pe Teodor Mrazovici (1783-1786) și Vasile Nicolici (1786-1802). Deoarece avea o întindere prea mare, după 1802 Banatul a fost împărțit în două cercuri, al Timișoarei și al Caransebeșului, denumite frecvent în documentele epocii districte școlare sau literare. În fruntea districtului Timișoara a fost numit inspector Luca Kengelac, iar în fruntea districtului Caransebeș a fost desemnat Moise Arsici³.

Sesizând importanța acestei funcții pentru promovarea școlii românești, mișcarea națională românească a militat consecvent, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, pentru numirea unor directori români în cercurile locuite în majoritate de populație românească, acuzând faptul că în fruntea acestora, ca și în biserică, se aflau numai sârbi⁴.

După ce postul de director la Caransebeș a rămas vacant, elita românească a susținut numirea lui Ioan Mihuț în fruntea districtului literar al Caransebeșului. Această numire a fost susținută de episcopul Samuil Vulcan, de Petru Maior și de Moise Nicoară⁵.

După Moise Arsici, în fruntea districtului literar al Caransebeșului s-au succedat Ioan Mihuț (1816-1835), Uroș Volici (1835-1845), Maxim Pascu (1845-1849), cu o întrerupere de câteva luni, perioadă în care autoritățile

² Susana Andea, Avram Andea, *Reformism și politică școlară în Partium și Banat*, în vol. *Structuri transilvane în epoca luminilor*, Cluj-Napoca, 1996, p.75 sq.

³ V. Țarcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918)*, București, 1970, p.125.

⁴ Vezi pe larg N. Bocșan, *Începuturile mișcării naționale românești în Banat. Activitatea lui Paul Iorgovici*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, 1878, p. 173-188.

⁵ Nicolae Bocșan, *Petru Maior și Moise Nicoară*, în vol. *Slujitor al bisericii și al neamului*. Prof. univ. dr. Mircea Păcuraru, membru corespondent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 de ani, Cluj-Napoca, 2002, p. 454-462.

revoluționare l-au desemnat director în cercul Caransebeș și în graniță pe Vincențiu Babeș⁶.

După Revoluția din 1848-1849, sistemul de învățământ din Austria a suferit modificări. Noua lege școlară, *Entwurf*-ul, a desființat vechile districte școlare întinse peste mai multe comitate. Districtul școlar Oradea a fost desființat la sfârșitul anului 1849⁷.

În noile districte militare și civile, create după revoluție, conducerea învățământului revenea unui comisar școlar și inspectorilor. Districtele literare locale au fost desființate, creându-se unul singur la Timișoara. Între 1850-1861 în fruntea districtului bănățean s-a aflat Constantin Ioanovici.

Din anul 1862, școlile populare au fost subordonate ierarhiei bisericești. Prin intimatul Consiliului Locumtenențial din 15 ianuarie 1862, episcopul devenea inspectorul suprem al școlilor din dieceză, protopopul devenea inspector districtual în aria protopopiatului său, iar parohul devenea inspector școlar local. Pe lângă preot, comunitatea desemna și un inspector școlar dintre mireni⁸. Această organizare s-a păstrat neschimbată până la 1918.

Districtul literar al Caransebeșului a fost cel mai întins și a avut în subordine cele mai multe școli. Așa cum s-a arătat, în fruntea lui a venit, în 1816, Ioan Mihut, personalitate proeminentă a iluminismului românesc. El a introdus, se pare, practica circularelor școlare.

Circularele din perioada 1817-1862 relevă fidel politica școlară a autorităților, difuzând sistematic dispozițiile și reglementările Comisiei de resort a Consiliului Locumtenențial al Ungariei sau cele ale inspectorilor regali pentru școlile ortodoxe din Ungaria, care, până în 1848, au fost Uroș Nestorovici, Nicolae Temesvari și Eugen Giurcovi. Circularele transmit atât dispozițiile autorităților școlare centrale, cât și măsurile luate de directorii locali pentru aplicarea acelor prevederi. Până în 1862 circularele reflectă, în primul rând, politica școlară a autorităților politico-administrative, biserica fiind prea puțin prezentă în politica școlară generală. Bisericii i-a revenit misiunea de a aplica în școlile aparținând confesiunii respective măsurile dispuse de autoritățile locale.

De regulă, circularele repetă cu o frecvență deosebită îndatoririle învățătorilor, inclusiv aceea de a se îngriji de completarea protocolului de circulare școlare: „tot învățătorul protocol să aibă, în care toate țircularele, adecă toate poruncile direcției sale cetainic și curat să le scrie”⁹. Circularele au difuzat sistematic cărțile tipărite la Tipografia din Buda, fiind cel mai eficace mijloc de popularizare a cărții românești, ceea ce explică poziția dominantă ce a avut-o

⁶ V. Țărcovnicu, *op.cit.*, p.125.

⁷ Susana Andea, Avram Andea, *op.cit.*, p.88-90.

⁸ Circularele din 18/30 ianuarie 1862 și 15 martie 1862.

⁹ Circulara din 5 ianuarie 1817.

Banatul în achiziționarea cărții tipărite la Buda până în anul 1848¹⁰. Prin intermediul circularelor se anunță prenumerarea la cărțile ce urmau a fi tipărite, centrele de difuzare, prețul cărților, numele librarilor și locul unde aceștia difuzau cărțile, încât ele reprezintă un izvor prețios pentru istoria cărții și a tiparului. Circularele dau informații despre salariile învățătorilor, fondurile școlare, frecvența elevilor, obligațiile ce reveneau comunităților, despre calificarea învățătorilor, ocuparea posturilor de învățători, inspecțiile școlare, durata anului școlar, programa de învățământ, perfecționarea metodică a învățătorilor, introducerea metodelor moderne de predare, despre preocupările de a conferi o dimensiune practică învățământului primar.

După Revoluția din 1848-1849, noul inspector al districtului bănățean, unificat acum, Constantin Ioanovici, a insistat pentru cuprinderea tuturor copiilor care aveau vârstă între 6-12 ani în activitatea școlară. Din anul 1858 recomandă transcrierea circularelor în registrul de circulare al școlii cu alfabetul latin, cei care nu cunoșteau literele latine urmând să le învețe¹¹.

Organizarea învățământului după principii confesionale, din anul 1862, a fost însoțită de o campanie pentru clarificarea atribuțiilor inspectorilor diecezani, districtuali și locali, ca și ale inspectorului mirean, precizate în circulara din 15 martie 1862. Această reorganizare a fost însoțită de perfecționarea școlilor populare, care deveneau școli triviale, cu trei clase și cu o programă care să permită copiilor interesați trecerea în a patra clasă capitală¹². Școala elementară, denumită și fundamentală, avea 3 clase. Erau obligați să o frecventeze toți copiii între 6-12 ani. Planul de învățământ prevedea studiul religiei, al limbii (citire, gramatică, ortografie, compunere), caligrafie, aritmetică și cântarea bisericească. S-a generalizat metoda intuitivă, din anul 1855, organizându-se cursuri de pregătire a învățătorilor pentru însușirea noii metode. În Banat cursul a fost susținut la Timișoara de Constantin Ioanovici, cu începere din 4 august 1858. În septembrie 1858 a început al doilea curs la Lugoj¹³.

În anul 1862, episcopul Șaguna a introdus în dieceza Sibiului conferințele învățătoresci. După restaurarea Mitropoliei Ortodoxe Române, exemplul a fost preluat și în nou înființata Episcopie a Caransebeșului, care a deținut cea mai lungă și valoroasă experiență în susținerea acestei instituții. Circularele școlare au transmis în fiecare an, de-a lungul a peste două decenii, *Instrucțiuni* pentru

¹⁰ N. Bocșan, *Carte și cititori la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai i. Historia”, 21, 1976, p.24-38; C. Velculescu, V. Velculescu, *Livres romains à liste de souscripteur II*, în „Revue des études sud-est européennes”, nr.4, 1975, p.540-544.

¹¹ Circulara din 14/26 februarie 1860.

¹² Circulara din 18/30 ianuarie 1862.

¹³ Ioan Cipu, *Învățământul făgășean*, Lugoj, 1998, p.34; V. Țârcovnicu, *op.cit.*, p.124-125.

organizarea și desfășurarea conferințelor și pentru comisarii desemnați dintre învățători să le conducă¹⁴.

După încheierea compromisului austro-ungar, Episcopia Caransebeșului a fost preocupată de aplicarea Legii școlare din 1868, promulgată de guvernul liberal. Legea Ötvös propune o nouă legătură între biserică și stat, de sorginte liberală, acordând confesiunilor dreptul de a dezvolta un sistem autonom de învățământ primar, statul rezervându-și dreptul de a controla modul cum erau respectate anumite standarde. Circularele școlare transmit învățătorilor atribuțiile ce reveneau inspectorilor școlari de stat în raport cu școlile confesionale spre a preîntâmpina posibilele încălcări ale autonomiei confesionale¹⁵. Circularele școlare din Episcopia Caransebeșului difuzează încă din 1868 o strategie menită să apere și să întărească autonomia confesională în domeniul școlar. Între alte componente, această strategie preciza necesitatea îndeplinirii standardelor prevăzute în legea din 1868 privind frecvența elevilor, salariile învățătorilor, starea edificiului școlii, dotarea acestuia etc. Circularele ilustrează politica Episcopiei Caransebeșului de a menține nealterat caracterul confesional al școlilor românești, de a aplica integral prevederile legii pentru a evita transformarea școlilor confesionale în școli de stat sau comunale¹⁶. În acest context marcat de interesul pentru apărarea caracterului confesional al școlilor primare românești, Episcopia Caransebeșului a acordat conferințelor învățătoresți un rol esențial în creșterea calității învățământului primar românesc, scriind, în circulara din 7 mai 1869, că „numai ele ne vor putea servi de ajutor puternic și sprijin tare al școalelor noastre confesionale în împrejurările cele delicate în care nu au fost școalele noastre niciodată de când există ele”.

Circularele difuzează sistematic manualele pe care Episcopia Caransebeșului le acceptă pentru școlile primare din dieceză, informații privind conscrierea periodică a copiilor de vârstă școlară și consemnarea zilnică a frecvenței elevilor, susținerea examenelor și calendarul acestora, durata anului școlar, introducerea sistemului metric și rolul învățătorilor în acest scop.

Din anul 1875, circularele au început să difuzeze titlurile manualelor interzise de guvern pentru a evita închiderea școlii¹⁷. În anul 1876, a fost promulgată legea *Despre autoritățile școlare*, care a restrâns unele drepturi acordate autorităților bisericești în materie școlară. Circularele prezintă prevederile legii și competențele comitetelor școlare locale cu privire la administrația școlilor¹⁸.

¹⁴ Circulara din 24 iulie 1866.

¹⁵ Circulara episcopului Ioan Popasu, din 1 mai 1869.

¹⁶ Circulara episcopului Popasu din 27 martie 1869.

¹⁷ Circulara din 12 noiembrie 1875.

¹⁸ Circulara din 18 noiembrie 1876.

În paralel cu măsurile luate pentru a preîntâmpina intervenția autorităților împotriva școlilor confesionale, consistoriul Episcopiei Caransebeș s-a preocupat ca școlile să devină focare de culturalizare a comunității. Episcopul Popasu a dispus, într-o circulară, ca în fiecare comună să se înființeze pe lângă școală o bibliotecă, „știindu-se din experiență că mijlocul cel mai bun și mai sigur pentru lățirea și înaintarea culturei între poporeni este înființarea de biblioteci populare, respectiv școlare bine întocmite”.¹⁹

Legea 18 din 1879 a inaugurat politica guvernelor de asimilare prin intermediul școlii, continuată prin legile din 1891 și 1907. În același timp, legile școlare au stimulat modernizarea școlii primare, creșterea rolului învățătorului în societate, îmbunătățirea statutului social și a nivelului de pregătire al învățătorilor. Plasată între cele două tendințe – necesitatea modernizării școlii și nevoia de a conserva caracterul național al școlii prin menținerea învățământului confesional – episcopia a optat pentru aplicarea integrală a legislației. Senatul școlar a supravegheat cu atenție sporită sistemul de școli confesionale pentru a elimina orice pretext de închidere a școlii confesionale.²⁰

Încadrarea tuturor elevilor de vârstă școlară în învățământ și frecventarea sistematică a școlii au constituit o problemă cu care Episcopia Caransebeșului s-a confruntat permanent și care putea afecta caracterul confesional al școlilor primare. Circularele revin mereu asupra acestui subiect, comunicând o serie de măsuri menite să îmbunătățească frecvența școlară.²¹

Cu toate măsurile luate pe plan legislativ și administrativ, mai ales prin legea din 1879, loialitatea învățătorilor de la școlile confesionale față de stat nu a fost la nivelul așteptărilor autorităților. Consistoriul diecezan difuzează apelul ministerului adresat episcopiei, prin care îi cerea să insiste „ca tinerimea să crească în patriotism și în alipire cătră statul ungar, anume sub cea mai aspră răspundere să oprim tinerimea de a purta colori și semne contra unității statului unguresc, precum și de a cânta cântece revoluționare îndreptate contra statului unguresc”.²² În același scop s-au multiplicat apelurile către învățători pentru a frecventa cursuri suplimentare de limba maghiară, organizate de stat în diferite centre pentru aplicarea prevederilor legii din 1879.²³

O serie de circulare au difuzat instrucțiuni privind politica de protecție socială a învățătorilor. Circulara din 12 februarie 1893 a prezentat învățătorilor instrucțiunile ministerului din 1892 privind aplicarea legii XLIII din 1891 pentru pensionarea învățătorilor. De asemenea, prin circulare au fost reglementate

¹⁹ Circulara din 30 decembrie 1877.

²⁰ Ioan Cipu, *op.cit.*, p.45; circulara din 31 decembrie 1870.

²¹ Circularele din 29 iulie 1881, 17 septembrie 1882, 18 noiembrie 1882.

²² Circulara din 7 septembrie 1883.

²³ Circularele din 1/13 iunie 1884, 10 septembrie 1885.

concediile învățătorilor, precizând competențele ce reveneau diferitelor autorități școlare în acest sens²⁴.

Din anul 1896, circularele anunță reactivarea conferințelor învățărești în aria episcopiei, desemnând comisarii însărcinați să conducă aceste conferințe în fiecare district²⁵. În anul 1900, consistoriul a dispus activarea claselor a V-a și a VI-a, ceea ce mărea durata cursurilor în școlile confesionale la șase ani²⁶.

Legea școlară din 1907 a provocat reacția puternică a bisericilor românești, a Partidului Național Român, a întregii opinii publice românești²⁷. Circularele reflectă neliniștea cercurilor ecleziastice cu privire la viitorul școlilor confesionale, ilustrată și prin ezitarea între a rezista la presiunea autorităților sau a aplica integral prevederile legii. Neliniștile au fost provocate de amestecul tot mai mare al autorităților școlare guvernamentale în treburile școlilor confesionale. Circularele transmit instrucțiunile Mitropoliei Ortodoxe Române cu privire la aplicarea legii XXVII din 1907²⁸.

Pentru a preîntâmpina măsurile punitive ale autorităților împotriva școlilor confesionale, Congresul național bisericesc din 9/22 octombrie 1909 a adoptat *Regulamentul pentru organizarea învățământului în școlile populare*²⁹. Circulara episcopului Miron Cristea, din 16 iunie 1910, constata insuficiența cunoaștere a prevederilor regulamentului de către învățători și îndemna autoritățile școlare de la toate nivelurile să aplice fără întârziere acest regulament. Circulara observa că organele parohiale nu acordau suficientă atenție problemelor care priveau „ridicarea școlii noastre confesionale ortodoxe române la înălțimea cerută de cerințele moderne ale educațiunii, de legile bisericești și ale țării”. Episcopia preciza atribuțiile preotului și ale învățătorului în acest scop.

Ca și înaintașii săi, Ioan Popasu mai ales, episcopul Miron Cristea a căutat să extindă spațiul de influență al școlii confesionale la nivelul întregii comunități, transformând școala într-un factor de cultură și luminare. În concepția episcopului Miron Cristea, preotul și învățătorul trebuiau să fie instrumentele luminării la sate, datoria lor fiind „să răspândească în toate privințele lumină în sânul poporului ce-l păstoresc și conduc”. După Sf. Scriptură, el numea preoții și bătrânii poporului „lumina luminii”, cerând preoților să susțină Astra prin toate mijloacele, deoarece era cel mai de seamă ajutor al preoților și învățătorilor în

²⁴ Circulara din 12 februarie 1893.

²⁵ Circulara din 22 mai 1896.

²⁶ Circulara din 24 ianuarie 1900.

²⁷ Liviu Maior, *Politica școlară a guvernelor maghiare față de români*, în "Anuarul Institutului de istorie Cluj-Napoca", XXX, 1990-1991, p.123.

²⁸ Circulara din 12 octombrie 1907.

²⁹ *Regulament pentru organizarea învățământului în școlile populare*, Sibiu, 1909, 55 p.

opera de luminare. În campania de luminare a poporului de rând, în care s-a angajat și școala confesională, una din temele cele mai frecventate a fost lupta împotriva alcoolismului. Circulara nr. 6198 din 1912 avertiza asupra pericolului acestui flagel ce amenința populația, chemând școala să se asocieze în această luptă.

Într-o mai mare măsură decât predecesorii săi, Miron Cristea s-a arătat interesat de înnoirea metodelor de învățământ, care, în concepția episcopului, trebuiau să fie mai practice și mai eficiente. El cerea preoților și învățătorilor să-și însușească „un metod de predare cât mai intuitiv, atât prin citirea de prelegeri model... cât mai ales prin participare la conferințe și cursuri învățărești”, să confere un caracter aplicativ cunoștințelor predate, deoarece prin predare „trebuie trase cuvenitele concluziuni și învățăminte pentru viață, după principiul non scholae sed vitae discimus”³⁰.

Izbucnirea războiului a afectat și școlile confesionale. Episcopia Caransebeșului a luat o serie de măsuri pentru a asigura funcționarea în continuare a școlilor afectate de război prin mobilizarea învățătorilor, prin transformarea localurilor de școală în spitale sau alte edificii militare. Circulara 5223 dispunea începerea anului 1914/1915 la datele stabilite de regulamente pentru școlile care nu au fost afectate sau au fost numai parțial afectate de război. În școlile unde nu existau învățători se numeau suplinitori sau preotul asuma automat și postul de învățător. Pentru școlile rămase fără localuri, circulara recomanda achiziționarea unor localuri adecvate. Pe durata războiului se suspenda școala de repetiție, se renunța la frecvența obligatorie a elevilor din clasele mari (IV-VI), se suspendau concediile învățătorilor³¹. Observând cu temei că războiul produce „date și evenimente de actualitate istorică”, circulara mitropolitului sibian decreta „adunarea datelor din întreaga mitropolie și păstrarea acelor ca material-cronic pentru istoria poporului românesc din această patrie”. Episcopia Caransebeșului a difuzat un chestionar special în acest sens pentru anii 1914/15 și 1915/16³².

Școala și biserica au fost cele două instituții în jurul cărora s-a afirmat identitatea românească în Banat, care au educat conștiința colectivă în spiritul acestei identități, au preparat conștiința națională, au oferit suportul popular inițiativelor naționale din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului XX. Comunitatea rurală a susținut procesul de alfabetizare, progresul instrucției și educației, modernizarea învățământului primar. Stimulată sau uneori împiedicată de politica statului, comuna și-a elaborat o politică și a edificat o tradiție în domeniul școlar, care a fost promovată și de bisericile românești, în acest caz de

³⁰ Circulara din 12 iunie 1913.

³¹ Circulara din 11 august 1914.

³² Circulara din 24 octombrie 1916.

Biserica ortodoxă română, reușind să îmbine exigențele reformelor promovate de stat cu interesele națiunii. Circularele școlare din Banatul montan au ilustrat fidel rolul comunității rurale în dinamica raportului școală-biserică-societate, într-un secol în care procesul de modernizare a școlii a urmat cursul ascendent al modernizării statului și societății. Circularele școlare din Banat surprind acest efort de modernizare, nu lipsit de dificultăți, obstacole, dar, fără excepție, sensul și orientarea lor au fost modernizatoare. Ele ilustrează, practic, parteneriatul dintre statul modern și comunitățile din cuprinsul acestuia în dezvoltarea și modernizarea învățământului primar, în pregătirea populației pentru cerințele statului modern.